

KAROLINA BAGDONĖ

Jono Aiščio ir Sigitos Gedos atviros kultūrinės tapatybės samprata: tarp universalumo ir tautinės savisaugos

<https://doi.org/10.51554/Coll.22.49.07>

Anotacija: Straipsnyje siekiame aptarti dviejų lietuvių poetų Jono Aiščio (1904–1973) ir Sigitos Gedos (1943–2008) kultūrinės tapatybės atvirumo ir europietiško refleksijos, išsakytą jų poezijoje ir komentaruose. Tam pasitelkiame intertekstualumo teoriją, kuri padeda geriausiai parodyti, kaip rašytojai kūrė gyvybingus kūrybinius ryšius su Vakarų literatūra. Aptariame, kaip Lietuvos tarpukario mąstytojų europietiško idėjos pasirodo pasirinktų poetų kūryboje ir kuo europietiškas galėjo būti susijęs su pasipriešinimu okupacijai ir provinciniam lietuviškumui. Straipsnyje traktuojame XX a. antrosios pusės lietuvių literatūrą kaip vieningą tos pačios tautos Šaltojo karo metu skirtingose šalyse sukurtą, nuo politikos priklausomą estetinį reiškinį.

Raktažodžiai: intertekstualumas, tapatybė, Vakarų literatūra, Jonas Aistis, Sigitas Geda.

Įvadas

Straipsnyje, remdamiesi intertekstualumo teorija, aptariame Jono Aiščio ir Sigitos Gedos kultūrinės tapatybės atvirumą ir jos europietiško refleksijos, t. y. tai, kokią individualią intertekstinę reikšmę šiai refleksijai suteikė ir kiek panašūs ideologinių kovų laiku buvo abu poetai. Pirmiausia straipsnį laikytume vienu pirmųjų bandymų paminėti, kaip Geda ir Aistis svarstė tarpukariu kilusias europietiškos tapatybės („vytis Europą“, Vakarų ir Rytų sintezės, katastrofizmo) idėjas ir jų transformacijas savo kūryboje Šaltojo karo metais. Aiščio lyrikoje ir kritikoje gausu lietuvių ir europietiškos tapatybės apmąstymų, o pokario kūryboje šie apmąstymai kėlė įtampą stengiantis laviruoti tarp romantinio tautiškumo ir

modernios universalios europietiškos tapatybės. Todėl mus domins ne aukso amžių tarpukariu išgyvenusi ir didelio populiarumo sulaukusi Aisčio poezija, o pokario benamystę ir pokatastrofinę būseną perteikianti ir nemažai kritikos sulaukusi jo vėlyvoji kūryba. Geda, save laikęs universalios kultūros žmogumi, kūrusiu lietuvių ir pasaulio literatūrų sintezę, savitai perima ir transformuoja tarpukario mąstytojų idėjas. Analizuosime Gedos tik sovietmečiu parašytą poeziją ir kritiką, o Nepriklausomybės laikais gerokai pasikeitęs jo požiūris į Europą ir Vakarų literatūrą paliekamas atskiram tyrimui. Sustosime prie ryškesnių Gedos poezijos pavyzdžių, kuriuose stebimi intertekstiniai ryšiai galėjo tapti kontrkultūriniu veiksmu to meto socrealistinės estetikos ir cenzūros fone. Antra, Gedai buvo svarbi ir Aisčio poezija. Ne kartą apie ją rašydamas Geda dažniausiai pabrėžė skausmo ir kančios topiką, poezijos ir šventraščio sąsajas, poetinės kalbos muzikalumą, o Aisčio poezijos jungtį su prancūzų literatūra pavadino harmonijos pradmeniu¹.

Kaip kuriasi universalios kultūrinės tapatybės perspektyva

Po Antrojo pasaulinio karo susiformavusiai pokatastrofinei² tapatybei suvokti buvo reikalingi ją analizuoti galintys metodologiniai įrankiai. Pasak literatūrologo Christopho Parry, itin sudėtingą tokios tapatybės konstrukciją tuo metu geriausiai išreiškė rašymo būdas, kuriam buvo labai svarbus atvirumas kitiems tekstams ir diskursams³. Imta ieškoti literatūros bei kultūros jungčių, kurios kiekvienam kūriniui suteiktų ne tik unikalią formą, bet ir jo nacionalinės tapatybės raišką išplėstų ir susietų su bendresne universalia patirtimi⁴. XX a. 7-ajame

1 Sigitas Geda, „Jonas Aistis sugrįžta“, *Literatūra ir menas*, 1988 12 24, p. 4.

2 Tomas Venclova 1987 m. pokalbyje su Jerzy Illgu ir 1993 m. interviu su Ričardu Pakalniškiu aptaria mums aktualią pokatastrofizmo sampratą: „Ketvirtojo dešimtmečio katastrofistai, tokie kaip Czesławas Miłoszas (o pas mus Brazdžionis), numatė apokaliptišką epochą, kada, anot paties Brazdžionio, „patamsy tautos nematys tautos“ (Tomas Venclova, *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 171–172). Tokioje epochoje tarsi po pasaulio pabaigos reikėjo viską iš naujo sukurti, nes „tuščioje vietoje privalo kažką statyti, idant kultūra vis dėlto išliktų, kad nutrauktas kultūros tęstinumas būtų kaip nors atkurtas“ (*Ibid.*, p. 73).

3 Christoph Parry, „Zur literarischen Konstruktion europäischer Identitäten in einem intertextuellen Raum“, *KCTOS: Wissen, Kreativität und Transformationen von Gesellschaften*, sud. Herbert Artl, Viena: INST, 2010, https://www.inst.at/trans/17Nr/1-1/1-1_parry17.htm#_edn1 [žiūrėta 2022 02 17].

4 *Ibid.*

dešimtmetyje įvyko metodologinis posūkis, kuris buvusius lyginamosios literatūros įtakos, tekstų kilmės ir hierarchijos tyrimus pakeitė intertekstualumo tyrimais. Tikslesni konceptai leido geriau iširti kitų literatūrų įsiterpimo į nacionalinę literatūrą formas ir funkcijas⁵. Šios metodologijos centre atsidūrė ne kūrinio genezės ir įtakos tyrimai, o būdai, kuriais skaitytojas gali nustatyti atskiro teksto ryšius su kitais tekstais. Literatūrologas Benas Hutchinsonas intertekstualumą laikė kita lyginimo forma, kurios tikslas parodyti, kaip iš skirtingų tekstų sąveikos susikuria atskiro teksto reikšmė⁶. Nors intertekstualumo tyrimams rūpėjo tik vieno atskiro teksto analizė, bet ja tyrėjai neapsiribojo, nes stengėsi „įvertinti, kaip ir kodėl svetimas elementas (kitos kalbos žodis, vardas, posakis ar pan.) rašytojui galėjo tapti kultūros objektu, simboline bendravimo priemone“⁷. Mums svarbiausia, kad intertekstualumo teorijomis ir tyrimais buvo sumenkinta lyginamosios literatūros įtvirtinta hierarchinė „mažųjų“ literatūrų priklausomybė nuo „didžiųjų“. Nors „didžiosios“ literatūros toliau dominuoja, intertekstiniuose tyrimuose jos traktuojamos tik kaip dar vienas transnacionalinių topų repertuaras, kurio ištakų net neįmanoma tiksliau nustatyti⁸.

Intertekstualumas ne tik pabrėžė tekstų cirkuliacijos konceptą, akcentavo skaitytojo poziciją, bet ir skatino lygiavertį skirtingų kalbų, kultūrų, tautų ar net civilizacijų dialogą. Šios metodologijos puoselėtojai vylėsi, kad ji, naudojama kaip kūrybinė strategija, leistų parodyti, kokiame semiotiniame fone autorius pateikė intertekstinį repertuarą savo skaitytojams⁹. Tad „intertekstualumas pateikia išgrynintą nacionalinių ir užsienio literatūrų kūrybinės recepcijos formų ir funkcijų terminiją, atsižvelgdamas į specifines lingvistines ir kultūrinės erdves, tradicijas ir literatūros sistemas“¹⁰. Skaitytojai, atpažindami užuominas į kitus tekstus ir jas įtraukdami į teksto visumą, galėjo stebėti ir vertinti rašytojo transnacionalines atvertis.

5 Marko Juvan, *Worlding a Peripheral Literature*, Singapore: Palgrave Macmillan, 2019, p. 143.

6 Ben Hutchinson, *Comparative Literature: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2018, p. 13.

7 Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašeliionienė, „Komparatyvistinė metodologija“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos studentams*, sud. Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 335.

8 Marko Juvan, *op. cit.*, p. 144.

9 *Ibid.*, p. 144.

10 Marko Juvan, „Towards a History of Intertextuality in Literary and Culture Studies“, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 2008, vol. 10, No. 3, p. 1.

Šiam straipsniui labai svarbus intertekstualumo ir kultūrinės tapatybės ryšys. Pasak literatūrologės Jolos Škulj, „[M]ūsų kultūrinė tapatybė yra mūsų intertekstas. [...] Ji atskleidžia savo neišvengiamą intertekstualumą, kurdamą ir egzistuojamą per tarpkultūrinę sąveiką“¹¹. Tą patikslina ir slovėnų literatūrologas Marko Juvanas, teigdamas, kad „kultūrinė tapatybė nuolat istoriškai save apibrėžia ir perinterpretuoja: viena vertus, ji vis naujai išreiškia save per įtakas ir nuolat kintančius (intertekstualius) ryšius su tolimomis, susijusiomis ir susikertančiomis kultūrinėmis erdvėmis, kita vertus, ji vystosi savireferentiškai performuodama savo atmintį“¹². Intertekstualumo tyrime ne tik aptariamas formalus estetinis tekstų vieno su kitu žaismas, bet ir aiškinami jų ryšių istoriniai, politiniai ar etiniai motyvai. Juvanas netgi teigė, kad europietiška kultūra visuomet buvo intertekstuali. Europietiškos tapatybės pagrindas yra jos atvirumas ir kūrybiškas *kito* perėmimas¹³, o europietiškos literatūros esmė, mūsų manymu, yra jos intertekstualumas, daugiabalsiškumas. Atskirus jos tekstus suvienija ir struktūruoja moderniai kartojami bendrieji tekstai, pvz., Horacijus – Renesanso poetų, Williamas Shakespeare’as – romantikų, Charles’is Baudelaire’as – modernistų ir t. t.

Intertekstualumas, kaip ir kiekviena kita teorija, turi savo ribas. Pasak literatūrologo Claudio Guilléno, intertekstualumas veikiau yra literatūros tekstų teorija nei praktinis lyginamojo tyrimo metodas¹⁴. Įtakų teorijos trūkumas sietinas su vienos nacionalinės kultūros dominavimu kitos atžvilgiu ir kolonijinėmis intencijomis, o intertekstualumas, tirdamas atskiro teksto atvirumą ir naikindamas jo ribas, prarado aiškesnį istorinį kontekstą. Vis dėlto Guilléno mintis neatrodo tiksliai prisiminus daugeliui puikiai žinomą Gérard’o Genette’o intertekstinių ryšių klasifikaciją. Genette’as domėjosi ne socialine ar istorine tekstų sąveika, ką suponuoja pats intertekstualumo terminas, bet tokiais interpretavimo judesiais, dėl kurių antrojo laipsnio tekstas virsta pirminiu tekstu¹⁵.

11 Jola Škulj, „Comparative Literature and Cultural Identity“, *CLC Web: Comparative Literature and Culture*, 2000, Vol. 2, No. 4, p. 5–6.

12 Marko Juvan, *History and Poetics of Intertextuality*, translated by Timothy Pogačar, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2008, p. 61.

13 Žr. Rémi Brague, *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, iš prancūzų k. vertė Regina Matuzevičiūtė, Kristina Kazakevičiūtė, Vilnius: Aidai, 1999, p. 15.

14 Claudio Guillén, *The Challenge of Comparative Literature*, translated by Cola Franzen, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press, 1993, p. 247.

15 Marko Juvan, *History and Poetics of Intertextuality*, p. 126.

Genette'o veikale *Palimpsestes. La Littérature au second degré (Palimpsestai: antrojo laipsnio literatūra)* (1982) įvestas transtekstualumo (pranc. *transtextualité*) terminas yra sinonimiškas Julios Kristevos intertekstualumo (pranc. *inter-textualité*) konceptui. Abiem atvejais šis konceptas išreiškia tarptekstinius santykius: „Visa tai, kas akivaizdžiai ar paslapčia įtraukia tekstą į santykį su kitais tekstais.“¹⁶ Minėtame veikale Genette'as pateikė detalesnę tų santykių klasifikaciją, kurioje išskirti penki tekstų santykių tipai: 1) intertekstualumas – tekstų tarpusavio ryšys, kitaip sakant, vieno teksto įterpimas į kitą, pvz., citatos, plagijavimas, aliuzijos; 2) paratekstualumas – tekstų ryšys, kuriamas per juos supančius elementus; jį sudaro dvi rūšys: peritekstai (antraštės, paantraštės, prartarmės, užsklandos, pastabos, anotacijos, išnašos, viršeliai, iliustracijos) ir epitekstai (rašytojų laiškai, dienoraščiai, interviu apie kūrinio rašymą, jo prasmes ir pan.); 3) metatekstualumas – komentaras (skaitomo teksto santykis (nors ir netiesioginis) su jį komentuojančiu tekstu), tam tikras kritinis santykis; 4) architekstualumas – teksto ryšys su bendresniais diskursų tipais, literatūros žanrais, nurodomais būtent paratekstais (poezija, drama, romanas, esė, sonetas ir t. t.); 5) hipertekstualumas – bet kokių tekstų ryšys, vienijantis tekstą B (hipertekstą) su anksčiau sukurtu tekstu A (hipotekstu)¹⁷. Genette'o teorija labai naudinga lyginant pasirinktų lietuvių poetų tekstus ir aptariant jų kuriamą intertekstinių ryšių žemėlapi, kurį, anot Irinos Melnikovos, „formuoja ne asmeninės skaitytojų asociacijos ar dežavų įspūdžiai, bet nuorodos, patvirtinamos verifikavimo procedūrų ir palaikomos kitų teksto aspektų (nepaneigdamos paties teksto)“¹⁸.

Pokatastrofinės tapatybės įskilimai vėlyvojoje Jono Aisčio kūryboje

Nuo pat XX a. pradžios netilo diskusijos apie lietuvių kultūros europietiškumą, daug dėmesio skirta Vakarų literatūros vertimams. 1907 m. Krokuvėje išleistą lietuvių literatūros almanachą *Gabija* Juozas Keliuotis pavadino pirmuoju drąsiu

16 Gérard Genette, *Palimpsests: Literature in the Second Degree*, translated by Channa Newman ir Claude Doubinsky, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1997, p. 1.

17 Gérard Genette, *op. cit.*, p. 1–7.

18 Irina Melnikova, *Literatūros (inter)medialumo strofos, arba Žodis ir vaizdas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 42.

bandymu išvesti lietuvių literatūrą į „Vakarų Europos vieškelius“¹⁹. Troškimą priartėti prie Europos įtvirtino Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė kritikos knygoje *Lietuvoje* (1910). Joje fiksavo įtrūkį tarp lietuvių ir Vakarų istorijos, kultūros bei ragino inteligentiją jį užpildyti: „užuot skyrus savo laisvalaikį pramogoms, jį leisti skaitant Nietzsche’ę, Baudelaire’ą, Maeterlincką“²⁰. O Stasys Šalkauskis monografijoje *Sur les Confins de deux Mondes. Essai synthétique sur le problème de la Civilisation Nationale en Lituanie (Dviejų pasaulių takoskyroje. Sintetinis esė apie Lietuvos tautinės civilizacijos problemą* (1919)) kūrė lietuvių kultūrinės tapatybės matmenis, lygindamas Lietuvą su kitomis tautomis ir skatindamas „sulydyti savo tautinėje civilizacijoje įvairius Rytų ir Vakarų pradus“²¹.

Aistis į šias diskusijas tarpukariu įsijungė tiek poetiniais, tiek kritikos tektais. Ryškiausias to pavyzdys yra Vinco Krėvės dramos *Šarūnas* ir Shakespeare’o tragedijos *Hamletas*, *Danijos princas* recenzija, publikuota 1932 m. *Naujojoje Romuvoje*. Lygindamas dviejų kūrinių teatrinis pastatymus, Aistis iškėlė nacionalinės ir europietiškos kultūros bendrumus. Aptardamas dviejų skirtingų šalių kunigaikščių paveikslus ir jų menines interpretacijas, ieškojo bendrų tapatybės dėmenų galimybes. Jis pabrėžė, kad europietiškoji kultūra yra neatskiriama nacionalinės kultūros dalis: „Mes gyvename Europoje, ir kiekvieno europiečio kūrinys mums turėtų būti savas.“²² O savąją lietuvių tapatybę apibrėžė naujai tarpukario Lietuvoje suskambėjusia dviejų tėvynių idėja: „Mes turime dvi tėvynes: vieną Lietuvą, kitą Europą. Mums ir viena, ir antra lygiai sava, lygiai brangi“²³, pridurdamas, jog „turime būti kultūringi, o tik po to tautiški“²⁴. Jo kritika ir poezija, aktualizavusi europinę tapatybę, kaip lietuviškosios tapatybės dalį, pokariu atrado dvigubos benamystės temą.

Prieš karą Aistis dar suspėjo išvykti studijuoti į Prancūziją, o vėliau, negalėdamas sugrįžti į okupuotą Lietuvą, 1946 m. persikėlė gyventi į JAV. Nors emigracijos pradžioje (ypač dar gyvendamas Prancūzijoje) tikėjosi tėvynę

19 Juozas Keliuotis, „A. Jakšto-Dambrausko ir J. A. Herbačiausko laišakai“, *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 9, p. 224.

20 Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018, p. 221.

21 Stasys Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, parengė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Mintis, 1995, p. 32.

22 Jonas Aistis, „Valstybės teatro paradai ir kiti dalykai“, in: Jonas Aistis, *Dievai ir smūkeliai; Apie laiką ir žmones; Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1991, p. 115.

23 *Ibid.*, p. 117.

24 *Ibid.*

palikęs laikinai, paliktą kraštą mitologizavo, kūrė nostalgikišką, patetišką, kartu ir kritišką jos paveikslą. Ieškodamas naujų kultūrinių orientyrų, Aistis atkreipė dėmesį į Vakarų literatūroje (ypač Shakespeare'o, Baudelaire'o ir Edgaro Allano Poe) aprašytas pokatastrofinės benamystės patirtis. Pokatastrofinės benamystės aspektas jo poezijoje perteikė įtampą tarp tautinių idealų, tradicijos saugojimo ir atvirumo skaudžiai gyvenimo patirčiai. Tokia sustiprėjusi patriotinė tendencija pelnė didelę modernesnės poetikos lietuvių rašytojų kritiką. Paradoksalu, kad Aistis, tarpukariu išgarsėjęs kaip didžiausias lietuvių poezijos modernistas, pokariu žemininkų buvo sukritikuotas kaip pseudopatriotas, per daug susitelkęs į asmeninį sielvartą ar visuotinius kovos šūkius, vengęs gilesnių filosofinių temų, kurias žemininkai buvo pamėgę.

Itin ryški dvigubos pokatastrofinės benamystės – Lietuvos, o su ja ir Europos netekimo – patirtis išsakyta Aisčio eilėraštyje „Meni, kai ilgesys“²⁵. Eilėraštyje benamystės tema išskleidžiama naudojant tremties lemtį patyrusių ir ją aprašiusių literatūrų intertekstus. Kūrinio pavadinimas skatina daryti prielaidą apie kūrinio architekstinį ryšį su elegijos žanru. Iš Antikos atkeliaujantis, Renesanso epochos poetų atgaivintas ir romantikų itin pamėgtas elegijos žanras tampa eilėraščio perskaitymo raktu. Elegiškumą patvirtina ir eilėraštyje pasirodantys hipotekstai – į raudą panašėjanti pasaka apie pamotės iš namų išvarytus našlaičius, Euripido tragedija *Medėja* ir Poe elegija „Annabel Lee“ (1849) ir baladė „Ulalume“ (1847). Cituojamame eilėraštyje jie paryškinti kaip eksPLICITINĖS nuorodos:

MENI, kai ilgesys nei pamotė našlaičius

Į šaltį ir į vėją išvijo iš namų,
Kai ėjom vieniši, benamiai prašalaičiai,
O iš visų langų spindėjo jaukumu...

Mūs skruostus degino žvarbus vakaris vėjas
Ir kirto aštrūs ir skaudūs, ir pikti lašai,

O vinkšnos šaukė priekaištaujančia Medėja: –

O rudenie, kam šiąnakt vėjus atrišai?..

25 Jonas Aistis, *Raštai. Poezija*, t. 1, red. Alfonsas Nyka-Niliūnas, Antanas Vaičiulaitis, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1988. Toliau cituojant iš šio rinkinio skliausteliuose nurodomos santrumpos, žyminčios konkretaus rinkinio pavadinimą ir cituojamo puslapio numeris: EIL – *Eilėraščiai*, SB – *Sesuo buitis*, KK – *Kristaliniam karste*.

Matai – Naujosios Anglijos spalvingas spalvis
 Nukrito žemėn, ir jį jau sutrempė kely...
 Numirs, ir vėl numirs gležnutė nei lapelis
Ant marių krašto dangiška Annabel Lee!.. (SB, 347).

Hipertekstinis eilėraščio ryšys su Poe kūriniais ir Euripido *Medėja* nėra atsitiktinis. Dar tarpukariu pasirodžiusio Aisčio rinkinio *Intymios giesmės* (1935) poskyrio pavadinimas kūrė paratekstinius ryšius su Poe balade „Ulalume“. Išryškinant mirties motyvą ir suteikiant jai religinių konotacijų, poskyris pavadintas „Ulialiūmės kapu“, o šalia pateiktas epigrafas (peritekstas), kuriame į lietuvių kalbą išversta Poe baladės citata: „Ulialiūmė! Ulialiūmė! Tai tavo mirusios Ulialiūmės kapas.“²⁶ Programiniame straipsnyje (viešame autoriniame epitekste) šį amerikiečių poetą Aistis apibūdino kaip labai sugestyvų²⁷, laiške (privačiame epitekste) rašė ketinąs versti jo kūrybą²⁸. Minėtame straipsnyje Aistis nusakė ir savo Vakarų literatūros recepcijos pokyčius, ir antikinio įvaizdžio pritaikymą savo tėvynei: „Euripido *Medėja* man būdavo tik apviltos meilės skundas, bet kada aš ją skaičiau, netekęs tėvynės, man ji buvo galingas prarastos tėvynės šauksmas.“²⁹

Elegijoje kuriama benamio, svetimšalio tapatybė, su kuria bandoma ir kovoti, ir susitaikyti, o lyrinio subjekto kalbėjimas pirmuoju daugiskaitos asmeniu įtraukia ir kitus panašią patirtį turinčius subjektus. Pirmojoje strofoje nurodoma pamotės klajoti išvarytų vaikų situacija gali būti prilyginta vaikų pasmerkimui amžinoms klajonėms, o gal ir mirčiai. Aisčio kuriamame poetiniame vaizde vinkšnos leidžia įsivaizduoti rudens peizažą ir vėją, kurio balsą jis netiesiogiai prilygina Medėjos (minėtoje tragedijoje ji, siekdama nubausti neištikimą vyrą, nužudo jūdviejų vaikus) balsui. Abiem intertekstais ne tik nusakomas išdavystės, bet kartu ir nepritapimo svetimose erdvėje motyvas, o moters vaizdinys susiejamas su meilės tėvynei idėja ir skausmu jos netekus. Trečioje strofoje Poe ir Aisčio eilėraščio lyrinio subjekto situaciją suartina rudeniška Naujoji Anglija.

26 Jonas Aistis, *Intymios giesmės*, Kaunas: Sakalas, 1935, p. 43.

27 Jonas Aistis, „Knygos – mano mielosios draugės“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 338.

28 „Lygiai padariau nuorašus: Annabel Lee ir Ulalume, pastarosios vertimas daug geresnis. Iš vertimų gal reikėtų duoti ką nauja, nes Aukso vabalas jau buvo kadais Jonaičio versta“ (Jonas Aistis, *Laiškai 1929–1973*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 188–189).

29 Jonas Aistis, „Knygos – mano mielosios draugės“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 328.

Rudens intertekstas ne tik nurodo į Poe baladę „Ulalume“. Pastarosios žymusis asonsansinis derinys (*sober – October – Auber*) kaip esminė tamsaus ir niūraus laiko nuoroda, žyminti atsisveikinimą, Aisčio eilėraštyje transformuojama semantiškai ir fonetiškai priešingu vaizdu – „spalvinguoju spalium“. O būtent šis vaizdinys veikia kaip iš prieškarinės Aisčio poezijos ateinanti konkreti mirštančios Europos užuomina³⁰. Tik mirštančią Europą ir kenčiančios tautos raudą pakeičia pulsuojantis Visatos ritmas, įkūnytas mirštančios mylimosios Anabelės Li vaizdinyje.

Atskiros dėmesio reikalauja Aisčio poezijos ir antikinės tradicijos ryšiai, kurie, užmegzti tarpukariu, tapo dar svarbesni vėlesnėje kūryboje. Po karo antikinę tradiciją Aistis ne tik analizavo laiškuose ir poezijoje, bet ir taikė to meto gyvenimui paaiškinti³¹. 1947 m. vasario pab. laiške prancūzų lingvistui ir savo mokytojui Antoninui Duraffourui jis užsiminė apie savo kalbą, pasakytą Marianapolio kolegijoje diplomų įteikimo proga. Joje Aistis aptarė Amerikos ir Europos civilizacijų skirtumus. Tuometę Europą prilygino Graikijai, o Ameriką – Romai³². Graikiją šiame kontekste suvoktume kaip Europos kultūros šaltinį, jos ištakas. O Romą – kaip kūrybišką ir atvirą kitybės perėmimui. Palyginimu Aistis pabrėžė civilizacines ribas ir jų peržengimą, šitaip įsijungdamas į pokarinius debatus apie europietiškos ir amerikietiškos kultūros šaknis, permąstydamas jų reikšmę.

Nuo pat ankstyvosios lyrikos Aisčio poezijoje galime pastebėti Orfėjo mito transformacijų. Jis „atpažino save Orfėjo mite“³³, – teigė Rita Tūtlytė. O Dovilė Švilpienė minėjo, kad „Aistį Orfėjas žavi ne savo pasiaukojama meile, bet ypatingu gebėjimu alksnine dūdele atgaivinti medžius, suminkštinti akmeninę mirties širdį – tokią galią jis siekė įkūnyti savo poezijoje: sugraudinti, pravirkdyti geliančio skausmo simfonija“³⁴. Orfėjo mitas lydėjo ir emigracijoje. Aistis straipsnyje (epitekste) „Orfėjo pėdomis“ svarstė parašyti „Orfėjaus eilių ciklą.

30 „Aš gyvenu agonija, geltonu rudeniu / Drauge su merdinčia, su mirštančia Europa“ (*EIL*, 68).

31 Mirus uošviui Pijui Grajauskui svarstė parašyti tekstą pagal Tacito veikalą *Apie Julijaus Agrikolos gyvenimą*, tačiau iš sumanymo liko tik eilėraščių rinkinio *Nemuno ilgesys* epigrafas (peritekstas) ir rinkinyje *Sesuo buitįs* išspausdinta oktava „Mirtis“ (Jonas Aistis, „Laiškas Stasiui Santvarui, 1947 10 10“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 126).

32 Jonas Aistis, „Laiškas Antoninui Duraffourui, 1947 m. vasario pabaiga“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 119.

33 Rita Tūtlytė, „Jono Aisčio eilėraščių paslaptis“, in: Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 91.

34 Dovilė Švilpienė, „Išpažintinė J. Aisčio lyrika“, *Gimtasis žodis*, 2005, Nr. 1, p. 18.

Ir ne to rašto vazų ir skolastų Orfėjų; su lyra ir kvintilijoniška retorika, bet aną pirminio mito Orfėjų su skurdžia alksnio birbyne ir gailia melodija, kuri Zonos kalno viršuje paliko ažuolus dailiai iki šiol tebešokančius pavaną³⁵.

Aiščio eilėraštyje „Kristaliniam karste“ Vergilijaus *Georgikų* Orfėjo mitas sujungtas su stebuklinės pasakos motyvais:

Kristaliniam karste mano laimė ir lobis,
Mano džiaugsmas ir mano prasmė!
Šermenų liūdesys mano sielą apgobęs,
Šermenų liūdesys ir giesmė... (KK, 361).

Antikiniame mite nusileidęs į požemio karalystę Orfėjas savo muzika sužavi jos valdovus ir gauna šansą išsivesti mylimąją, tačiau turi laikytis Persefonės ir Hado įsakymo neatsigręžti, iki paliks požemio karalystę. Šio įsakymo nepaisęs Orfėjas praranda Euridikę amžiams, dėl to netenka gebėjimo mylėti, kurti ir galiausiai po ilgų klajonių miškuose ir kalnuose sudraskomas bakchančių. Priešingai nei Vergilijaus Orfėjas, Aiščio lyrinis subjektas neįgauna teisės susigrąžinti mylimosios lyros garsais. Ši netektis žymi Aiščio vėlyvosios poezijos tragiką – neviltį dėl menkėjančios poezijos galios, nusivylimą netekus tėvynės. Jo eilėraštis skatina skaitytoją ne tik galvoti apie kūrybos galią praradusį dainių, bet ir savosios vietos neatradusį poetą, kuris negali vesti tautos. Taigi užgęsta romantizmo idealai. Ypač žinant, kad išleidęs paskutinį poezijos rinkinį *Kristaliniam karste* (1957) Aistis epitektuose ima kalbėti apie poetinės kūrybos pabaigą. Dovanodamas jį bičiuliui Antanui Mažyliui sakė, kad „čia mano poezijos karstas“³⁶, o 1958 m. kovo–balandžio laiške Keliuočiui teigė, kad „tai paskutinė mano knyga. Praėjo labai natūraliai noras eilėmis rašyti“³⁷. Visa ši informacija skatina į eilėrašį „Kristaliniam karste“ žvelgti kaip į metatekstiniu ryšiu kuriamą negalėjimo rašyti temą, o kartu perteikti ir negalėjimo tapti tautos poetu-pranašu nuoskaudą. Juk pokatastrofiniame pasaulyje tapti antruoju Maironiu vargu ar buvo įmanoma.

35 Jonas Aistis, „Orfėjaus pėdomis“, cituota iš: Antanas Vaičiulaitis, „Jono Aiščio žodžiais“, in: Antanas Vaičiulaitis, *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 174.

36 Antanas Mažulis, „Labai prislėgtas Jonas Aistis buvo...“, in: Jonas Aistis, *Kristaliniam karste*, Brooklyn: išleista prel. Pranciškaus M. Juro lėšomis, 1957, p. 2.

37 Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 388.

Skandalingai priimdama, kad okupuotoje Lietuvoje jis buvo visiškai uždraustas ir išstumtas iš literatūros kanono, nežinomas jaunesnei lietuvių skaitytojų kartai, skirtingai nei „teisingai“ politinį kelią pasirinkusi jo kartos poetė Salomėja Nėris, o JAV sulaukęs iš jaunesnės kartos kritiškų vertinimų, Aistis nuolat sugrįždavo prie jam svarbiausio poezijos reikšmės tautai klausimo. Nesuradus jį atsakymo poetinis žodis netenka perkuriančios ir išvedančios iš nebūties galios. Eilėraštyje nusakyta beprasmiška mylimosios mirtis, o bakchančių įvykdytas Orfėjo sudraskymas Aisčio kūrinyje pakeičiamas kančios po laivo katastrofos (simbolinis sudraskymas) intertekstu: „O kaip vienas likau! Be tavęs pasimetęs / Vandenuos kaip „Medūzos“ plauste!“ (KK, 361). Kabutėmis išskirta eksplisitinė Théodore'o Géricault paveikslo „Medūzos plaustas“ nuoroda. Žymiaame XIX a. romantizmo kūrinyje vaizduojama tragiška laivo katastrofa jūroje ir žmonių desperacija bandant išsigelbėti. Į Aisčio eilėraščių įtraukta Géricault paveikslo nuoroda sustiprina eilėraštyje brėžiamą mirties ir netekties tragiką.

Meilė prarastai Lietuvai Aisčio emigracinėje poezijoje buvo perteikiama dramatiškaisiais antikos, romantizmo, modernizmo intertekstais, kuriais nuskomas žiūrinčio praeitin ir norinčio išsaugoti amžinąsias vertybes lyrinio subjekto žvilgsnis. (Straipsnyje aptarta tik nedidelė jų dalis.) Tą rodo ir mūsų pateikti Aisčio autokomentarai, kuriuose kiekvienai paminėtai universaliai meilės temai jis priskiria meilės prarastai tėvynei prasmę, tam pasitelkdamas ir antikinius Medėjos, Orfėjo ir Euridikės intertekstus. Aisčio geriausioje vėlyvosios poezijos dalyje išliko svarbi intymumo, tautiškumo ir universalumo sąsaja. Jo poezijoje kuriama subjekto tapatybė buvo atvira pokatastrofinei išsivio situacijai, siekė bendrystės su kitais benamystės patirtį išgyvenusiais žmonėmis ir tą patirtį aprašiusia literatūra, konkrečiai su Euripido, Vergilijaus, Poe kūryba.

Asovietinės kultūrinės tapatybės kontūrai Sigito Gedos kūryboje: antikinės ir modernistinės Vakarų literatūros link

Kalbant apie literatūrų ryšius, verta prisiminti Johanno Wolfgango von Goethe's pasaulio literatūros (*Weltliteratur*) sąvoką ir ją komentuojančio Juvano idėjas. Vokiečių rašytojas tikėjo, kad, nacionalinei literatūrai patekus į pasaulio literatūros areną, jas viens bendroji žmogiškoji prigimtis. Pasak Juvano, Goethe's

kurtas „estetinis svetimų kalbų ir tolimų civilizacijų kūrinių suvokimas įgalino modernaus europiečio savirefleksiją, o tarpliteratūriniai mainai ir intelektualų bendradarbiavimas literatūroje nutiesė kelią tarpkultūriniam supratimui ir tvirtai taikai tarp tautų“³⁸. Sovietų okupacijos metais Geda savo kūryboje artėjo prie gėtiškojo kūrybos universalumo modelio kurdamas lietuvių ir įvairių tautų kultūrų sintezę: „Nesame tauta, kurianti tuščioje vietoje. Su mumis literatūra, einanti iš Vedų, iš graikų, Egipto, pagoniškos Lietuvos, iš viduramžių ir Renesanso, iš dabarties ir – ateities.“³⁹

Aptardamas lietuvių literatūros ištakas Geda pabrėžė ir būtinybę neužsilikti prie „žemės ir tradicijų“, bet užsiimti „Europos kūrybinės energijos emanacija“⁴⁰. 1984 m. *Kultūros baruose* publikuota jo recenzija „Dvasiniai mūsų teatro horizontai“ atrodo it nužengusi iš tarpukario Aisčio, Kymantaitės-Čiurlionienės, Juozo Ambrazevičius tekstų. Joje Geda svarstė apie matytus *Pirosmani, Pirosmani..., Ilga kaip šimtmečiai diena, Kaligula* spektaklius. Juos išskyrė kaip nacionalinius ir suprantamus tik lietuviškoje kultūroje, tačiau, kita vertus, kaip kuriančius ryšį ir su platesniu kontekstu: „Lietuviški jie pirmiausia yra tiek, kiek reikalingi dabartinėje mūsų kūrybinėje ir dvasinėje situacijoje. Poezijoje ta prasmė „lietuviški“ yra ir Dantė, ir O. V. Milašius, ir A. Mickevičius... Pirmiausia dvasiniais horizontais, o paskui jau, tarkime, ir kilme.“⁴¹

Dar įdomesni atrodo toje pačioje recenzijoje pateikti Gedos svarstymai apie „žodžio likimą teatre“⁴². Jam rūpėjo aptariamų dramų sąsajos su universaliomis žmogaus problemomis. Geda lygino latvių dramaturgo, rašytojo ir visuomenės veikėjo Janio Rainio tragediją *Juozapas ir jo broliai* bei Shakespeare'o *Makbetą* ir *Karalių Lyrą*. Pats vertė Rainio tragediją ir žavėjosi, kaip naudodamas bibliinį siužetą autorius kalba apie aktualias tautai problemas: „kas yra provincinis, uždaras, savotiško tautinio rezervato ir kas tikrasis, universalusis humanizmas. Rainis ir Šekspyras galėtų būti mums du švyturiai, rodantys, kaip galima išbristi iš provincionališkumo ribų į visuotinę europinės dvasinės erdvės zoną“⁴³.

38 Marko Juvan, *op. cit.*, 2019, p. 9–10.

39 Sigita Geda, „Šiandienė lietuvių poezija: tendencijos ir problemos“, *Literatūra ir menas*, 1984 05 05, p. 5.

40 *Ibid.*

41 Sigita Geda, „Dvasiniai mūsų teatro horizontai“, *Kultūros barai*, 1984, Nr. 6, p. 10.

42 *Ibid.*

43 *Ibid.*

Gedos kurta poetinio atvirumo ir lietuviškos kultūros universalizacijos idėja buvo net tik perimta iš minėtos Goethe's pasaulio literatūros universalumo vizijos, bet ir iš Šalkauskio Rytų–Vakarų sintezės, kaip lietuvių tapatybės pamato koncepcijos, kuri mus nuveda dar toliau – iki pat Adomo Mickevičiaus. Pasak Aušros Jurgutienės, Šalkauskiui „buvo įdomus Mickevičiaus kūrybos balansavimas tarp krikščioniškojo užsiangažavimo ir atvirumo senųjų kultūrų paveldui, ypač Graikijos ir Romos, šalia kurių jis pastatė ir ikikrikščioniškąją Lietuvą [...]. Šalkauskis, remdamasis Mickevičiumi, sukūrė ‚sintetinės‘ arba ‚mišrios‘ lietuvių kultūros tautinės savasties ir jos perspektyvos projektą. Jis teigė, kad kuo mažesnė tauta, tuo labiau ji turinti būti atsivėrusi pasaulio kultūroms ir tuo labiau gebėti jas sintezuoti ‚tautinės individualybės lytimi‘“⁴⁴. Geda apie Šalkauskio ir Mickevičiaus idėjų poveikį užsiminė ir Nepriklausomybės pradžioje duotame interviu: „Jaunystėje ta S. Šalkauskio tezė man irgi imponavo. Kaip ir kitos. Pavyzdžiui, J. Mikutis mėgdavo priminti A. Mickevičiaus frazę iš paskaitų Paryžiuje: esą lietuviai turi raktą į slavų pasaulį... Gražu?“⁴⁵ Gedai buvo itin svarbu akcentuoti bendrą kultūrinį žmonijos pamatą. Publicistikoje atsiskleidusi Gedos universalios kultūrinio žmonijos pamato traktuotė tapo galimybe peržengti nacionalinę tapatybę, ieškoti sąsajų su Vakarų ir apskritai pasaulio literatūromis, o per tai kurti universalių europinių vertybių persmelktą poeziją.

Lygiavertį susitikimą (sintezę) su kitomis kultūromis Geda perteikė pasitelkdamas hipertekstinius ir architekstinius ryšius su skirtingais antikinės ir moderniosios literatūros, istorijos ar geografiniais diskursais. Dialogišką skolini-mosi, „suokalbinkų“⁴⁶ paieškos santykį matytume ir kaip labai svarbų europietiškos tapatybės matmenį. Sakytume, šitai jis kartojo ne tik minėtas Goethe's ar Šalkauskio idėjas, bet dar labiau įgyvendino Rémi Brague'o perteiktą romėnų meno tendenciją – drąsiai skolintis iš graikų ir kitų kultūrų visa, kas jose yra geriausia. Sustosime prie graikų ir romėnų civilizacijų kurtų europietiškos tapatybės ištakų, nes būtent jas Geda matė kaip labai svarbias modernios Europos

44 Aušra Jurgutienė, „Mickevičius ir Lietuva: tautinio identiteto problema“, *Metai*, 1998, Nr. 12, p. 77–78.

45 Sigitas Geda, „Lazda turi du galus“, *Naujasis dienovidis*, 1993 01 08–15, Nr. 2, p. 13.

46 Geda, mąstydamas apie savo kūrybos ryšius, vartoja emblemine tapusią „slaptųjų sielų suokalbį“ metaforą: „Poezijoje kultūrinės sąsajos yra neaiškios, slaptos, tai – gilieji mūsų sielų suokalbiai – amžinųjų vertybių vardan“ (Sigitas Geda, „Slaptieji sielų suokalbiai“, *Pergalė*, 1983, Nr. 9, p. 142).

kultūros dalis. Keliame hipotezę, kad Ovidijaus *Metamorfozėse* aprašytas mitas apie Europos išprievartavimą yra poemos *Strazdas* ketvirtos dalies „Moteris“⁴⁷ hipotekstas. Daugelis poemą analizavusių kritikų minėjo joje aptinkamą poeto, keičiančio savo pavidalus, kentauriškos⁴⁸ prigimties lyrinio subjekto tapatybę. Ji sudaryta iš lietuvių poeto, kunigo Antano Drazdausko–Strazdo biografinio, lyrikos konteksto, poeto kaip pranašo, didvyrio, tarpininko tarp žmogaus ir gamtos įvaizdžio, istorinės, pagoniškos ir krikščioniškos plotmės, indoeuropietiško pradmenų mito, folklorinių elementų ir kt. Tačiau analizėje sustosime prie vieno menkliau aptarto aspekto, kad poeto–lyrinio subjekto tapatybė eilėraštyje kilusi ir iš graikiškų ir romėniškų europietiškos tapatybės ištakų.

Ketvirtoje Gedos poemos dalyje pastebime keletą citatų, padedančių atpažinti Europės pagrobimo, o per tai ir Europos įsteigimo mitą:

Atšuoliavo, iškilo –
O, gyvybės rasa –
Stačiakrūtė juokinga,
Nuogutėlė visa.

Nuo Homero laikų
Tokias grobė kentaurai,
Kai iš ilgesio staugė
Tarp medžių lieknų (*ST*, 19–20).

Trečiojoje poemos dalyje „Karčiama“ kuriama gaivališka išgertuvių ir poeto–paukščio suartėjimo su Lietuva scena: „Čia didžiulė, čia bejėgiška, / Šoka trypia Lietuva“ (*ST*, 17). O ketvirtoje dalyje „Moteris“ šis suartėjimas tikslinimas, įtraukiant minėtą kentaurų pagrobto gražuolės motyvą, primenantį Ovidijaus *Metamorfozėse* pateiktą Europės pagrobimo ir išprievartavimo sceną.

47 Sigitas Geda, *Strazdas: poema*, Vilnius: Vaga, 1967, p. 19. Toliau cituojant iš šio rinkinio skliausteliuose nurodoma santrumpa *ST* ir cituojamo puslapio numeris.

48 Rimantas Kmita jo reikšmę susiejo su mistiško, sakralaus žmogaus ir gamtos pradžios bendrumu, siekiant apimti universalias būties ir kosmoso dimensijas (Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko. Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 83); Marijus Šidlauskas Gedos poezijos kentaurą prilygino tipažui tragiškojo genijaus, siejamo su iš romantizmo paveldėtu *prakeiktojo poeto* tipažu (Marijus Šidlauskas, „Kairiarankio kentaurio pėdomis“, *Metai*, 2013, Nr. 5–6, p. 127).

Gedos eilėraštis kuria savą civilizacijos, o kartu ir poeto užgimimo versiją, jungdamas nacionalinės ir europietiškos kultūros intertekstus: jautį keičia kentauriškos prigimties Strazdas, o kerinčio grožio moterį – kosmologinis gamtos ir žmogaus objektas „Moters Akys“ (*ST*, 20). Poeto Strazdo meilės aprašymu nusakomas didžiulis susižavėjimas moteriškumu, pakylėtu iki susilieimo su Visata. Tokiu būdu galėjo būti kuriama priešara sovietmečio ideologų diegtai asekсуaliai užguito sovietinio žmogaus tapatybei. Aptartas moters įvaizdis leidžia mums susieti Gedos ir Aisčio poeziją. Aisčio eilėraštyje „Meni, kai liūdesys“ moters įvaizdžiu ne tik perteikiama meilės prarastai tėvynei tema, bet ir nusakomas pulsuojuantis visatos ritmas. O Gedos poemoje Europės figūra ne tik virsta Visatos objektu ir su ja susilieja, bet tam tikra prasme padeda steigti bendruosius kultūros, civilizacijos (metaforiškai galėtume sakyti „tėvynės“) pagrindus.

Nors šioje poemos ištraukoje nėra ryškiai eksplikuota poeto-pranašo tapatybė, bet ją irgi norėtume paminėti. Ji padeda susieti Gedos ir Aisčio poeziją. Abiem svarbu steigti poeto-tautos pranašo modelį. Gedos poemoje jis parodomas ir atnaujintu santykiu su tradicija. Poemai būdingas ne aklas sekimas, bet, sustojant prie nenudailintos poetinės kalbos tradicijos ir europietiškos kultūros ištakų, jos transformacija, sulydymas į naują mitinį pasaulėvaizdį, kuris provokuoja ir laisvina sovietinio skaitytojo vaizduotę. Apeliavimas į bendrakultūrinius elementus skaitytojui galėjo padėti suvokti tapatybę kaip universalią, peržengiančią sovietinio beveidžio kolektyvizmo modelį. Čia galime prisiminti ir Audingos Peluritytės-Tikuišienės pateiktą idėją, kad sovietmečiu nuasmenintą kolektyvą pakeitė aktyvaus archajiško bendruomeniškumo idėja⁴⁹. O štai Aisčio eilėraštyje „Kristaliniam karste“ lyriniam subjektui netekus mylimosios telieka vienatvė ir mirties tragika, tačiau šio eilėraščio sąsajos su Orfėjo ir Euridikės mitu bei minėti Aisčio autokomentarai (epitekstai) skatina kūrinių suvokti ir kaip savo vietos ieškančio poeto-tautos dainiaus, prilygstančio mitiniam Orfėjui, situaciją.

Gedos poezijoje kuriamai europietišškai savimonei labai svarbi tragiška pasaulinių karų istorija, jų patirtis ir atmintis. Analizei pasirinkome Gedos eilėraščių „Sebastijonas 1943“ iš ciklo „Gėlės Pablui Pikasui“⁵⁰. Pasak Kęstučio Nastopkos,

49 Audinga Peluritytė-Tikuišienė, „Pasaulio kūrimas kai kurių šiuolaikinių lietuvių ir lenkų poetų kūryboje nuo socrealizmo iki dabarties“, *Literatūra*, Nr. 56 (1), 2014, p. 55.

50 Sigitas Geda, *Mėnulio žiedai*, Vilnius: Vaga, 1977 p. 89. Toliau cituojant iš šio rinkinio skliausteliuose nurodoma santrumpa MŽ ir cituojamo puslapio numeris.

cikle „nesunku atpažinti meno vizijoje transformuotą istorinę XX a. patirtį. Menas čia – kelionė į naujus minties archipelagus ir grumtynes su griauančiomis istorijos jėgomis“⁵¹. Darome prielaidą, kad eilėraštis kuria hipertekstinius ryšius su Georgo Traklio eilėraščiu „Sebastian im Traum“ (*Sebastian im Traum*, 1914 („Sapnuojantis Sebastijonas“, į lietuvių kalbą išverstas Gedos ir publikuotas rinkinyje *Sapnuojantis Sebastijonas* (1985)) ir Rainerio Maria’os Rilke’s „Sankt Sebastian“ (*Neue Gedichte*, 1907), taip pat perteikia mūsų straipsniui svarbius intermedialius ryšius su Pablo Picasso paveikslu „First Steps“ (1943). Intertekstai eilėraštyje sukuria platesnį Europos istorijos paveikslą ir padeda sujungti tragiškus XX a. epizodus. Matysime, kad Geda, panašiai kaip ir Aistis, reflektavo Europos griūties tragediją.

Gedos eilėraščio pavadinimas (peritekstas) „Sebastijonas 1943“ mezga hipertekstinį ryšį su jo išverstu Traklio eilėraščiu „Sebastian im Traum“. Aptardamas visą rinkinį vertėjo žodyje, Geda išskyrė šį eilėrašį, kuriame perteikta šiurpi tikrovė tampa priešprieša šviesiam vaikystės pasauliui⁵². Ši mintis gali būti vienas iš eilėraščio perskaitymo raktų. Nors abiejuose eilėraščiuose kuriamas sapniška, atminimais grįsta erdvė, bet Geda transformuoja Traklio sukurtą kenčiančio berniuko kelionės istoriją. Jis nemini konkrečios lyrinio subjekto tapatybės, tik pirmojoje strofoje pažymi fragmentiškas jo kelionės detales:

Iš atminties lakštingalų balsai
mane lydėjo, nebaisi visai
šių naktį buvo, kai namoėjau,
ir aš sakiau, kad nieko nebijau,
spalvom raudonom... (*MŽ*, 89).

Traklio eilėraštyje aptinkamus sapno, motinos, nešančios kūdikį, kapienių, vystančio sodo ar strazdo raudos⁵³ motyvus Geda keičia į prisimenamą

51 Kęstutis Nastopka, „Pakeliui su Sigitu Geda“, in: Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 124.

52 Sigitas Geda, „Georgas Traklis“, in: Georgas Traklis, *Eilėraščiai*, iš vokiečių k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: Vaga, 1985, p. 69.

53 „Mutter trug das Kindlein im weißen Mond, / Im Schatten des Nußbaums, uralten Hohlunders, / Trunken vom Saft des Mohns, der Klage der Drossel; / Und stille / Neigte in Mitleid sich über jene ein bärtiges Antlitz // Leise im Dunkel des Fensters; und altes Hausgerät / Der Väter / Lag im Verfall; Liebe und herbstliche Träumerei. // Also dunkel

lakštingalos balsą, vienišą klajoklį. Tačiau abiejuose kūrinuose labai svarbus spalvos tropas, taupus vaizdinių intensyvumas, grėsmės ir pražūtis nuojauta.

Vaikystės prisiminimų temą Gedos eilėraštyje sustiprina ir pavadinime pateikta data. Ji primena sunkiausias vokiečių okupacijos metus, kuomet visuomenei priešinantis naciams nepavyko sudaryti lietuvių SS legiono ir vokiečių valdžia ėmėsi represijų: uždarė aukštąsias mokyklas, švietimo ir kultūros įstaigas, ištrėmė į Štuthofo koncentracijos stovyklą 46 lietuvių inteligentus. Taip pat ji žymi ir Gedos gimimo metus. Ši data steigia intermedialius ryšius su minėtu Picasso paveikslo. Pasak Jeilio universiteto menotyrininkų, „karas buvo paveikslo, vaizduojančio ryžtingus, bet neužtikrintus pirmuosius vaiko žingsnius, teminė potekstė, o paveikslas žadino viltį nesaugiomis aplinkybėmis“⁵⁴. Picasso paveiksle perteikti nedrąšūs pirmieji vaiko žingsniai Gedos eilėraštyje virsta tragiškais mirtimi pasibaigusiomis vaiko klajonėmis. Jo eilėraštyje vaiko žvilgsniu sujungiami skirtingų karų išgyvenimai, nes Traklio Sebastijonas keičia pirmojo pasaulinio karo metais. Geda tarsi pratęsia austrų poeto eilėraščių, perkeldamas kenčiančio vaiko istoriją trisdešimt metų vėliau, įtraukdamas į lietuvišką kontekstą bei papildydamas Picasso paveikslo vaizdu.

Nemažiau svarbus ir pavadinime minimas šventojo Sebastijono intertekstas. Jis plačiau išskleidžiamas antroje ir trečioje Gedos eilėraščio strofoje transformuojant implicitines nuorodas iš Rilke's eilėraščio „Sankt Sebastian“:

der Tag des Jahrs, traurige Kindheit, / Da der Knabe leise zu kühlen Wassern, silbernen Fischen hinabstieg, / Ruh und Antlitz; / Da er steinern sich vor rasende Rappen warf, / In grauer Nacht sein Stern über ihn kam; // Oder wenn er an der frierenden Hand der Mutter / Abends über Sankt Peters herbstlichen Friedhof ging“ (Georg Trakl, *Die Dichtungen*, Salzburg: O. Müller, 1938, p. 103–104). „Motina kūdikį nešė baltoji mėnesienoj, / Šešėly riešutmedžio, šėivamedžio žilo, / Apsvaigusį syvais aguonų, strazdo rauda; / Ir tyliai / Lenkės virš jo gailėdamas veidas barzdotas // Švelniai lango tamsoj; namuos dūlėjo / Tėvų / Senieji daiktai; meilė ir rudens svajos. // Taip ir metų diena tamsi; liūdna kūdikystė, / Kai berniukas leidosi tykiai prie vėsių vandenų ir žuvų sidabrinių, // Ramybė ir veidas; / Kai suakmenijęs jis puolė po kanopom juodųjų žirgų, / Šėmą naktį jį užklupo žvaigždė; // Ar kuomet įsitvėręs į motinos stingdančią ranką / Rudens vakare ėjo per kapines šventojo Petro“ (Georgas Traklis, *op. cit.*, 1985, p. 18).

54 „First Steps“, *Yale University Art Gallery*, prieiga internete: <https://artgallery.yale.edu/collections/objects/52716> [žiūrėta 2021 08 06].

Gedos „Sebastijonas 1943“

O paskui kažkas
ties dykvieta užlaužė man rankas,
norėjau šaukti, bet ugnies tyloj
per dangų skrido velnias, tolu mojų
strėles jis laidė...

O tamsi minia
surinko jas ir pervėrė mane,
kol mano kraujas smėlyje žėrės,
kur atsiguulti rasiu sau žolės,
spalvom raudonom...
(MŽ, 89)

Rilke's „Sankt
Sebastian“

Und die Pfeile kommen:
jetzt und jetzt
und als sprängen sie aus
seinen Lenden,
eisern bebend mit den
freien Enden.

Doch er lächelt dunkel,
unverletzt.⁵⁵

„Šventasis Sebastijonas“
(Janinos Degutytės vertimas)

Ir be paliovos tos strėlės sminga,
ir tarsi iš strėnų atkakliai
plėštų jų virpą laisvagaliai.
Bet pusiau šypsniu jas pasitinka.⁵⁶

Geda imituoja Rilke's pateiktą šventojo Sebastijono kankinystės istoriją. Šis Romos imperijos krikščionis kankinys mirė peršautas strėlės. Neretai jo kankinystės istorija tapatinama su Jėzaus Kristaus kančios pasakojimu. Rilke's eilėraštyje ikonografiškai (strėlės, veido išraiška) fiksuojamas pasiaukojimo grožis, šv. Sebastijonas pateikiamas kaip narciziškas estetas. O štai Geda išlaiko esminius ir lengvai skaitytojui suprantamus tradicinius šv. Sebastijono istorijos aspektus („strėles jie laidė // O tamsi minia / surinko jas ir pervėrė mane“ (MŽ, 89)), estetizuoja pasiaukojimo ir mirties momentą.

Gedos eilėraštis hipertekstualiai susijęs su aptartais Traklio ir Rilke's eilėraščiais, jungia juose pateiktas kūrybos temas ir motyvus. Tokiu būdu kuriamas kenčiančio, vienišo žmogaus paveikslas, siejantis skirtingus, bet itin skausmingus ir svarbius Europos istorijos puslapius: „aš tavo baltus žiedus surinkau, / supint norėjau... / bežadžiai kūnai rauda vandeny, / Ak, vieni vieni / ugnį ir vėjų...“ (MŽ, 90). Analizėje aptarti Vakarų literatūros intertekstai buvo pasitelkti Antrojo pasaulinio karo baisumams perteikti.

Apibendrinami teigiame, kad Gedos poezijoje kultūrinės tapatybės atvirumas buvo kuriamas išlaikant Goethe's, Šalkauskio, Mickevičiaus kūrybos universalumo idėjas. Gedos poezijoje dominuoja mitologijos, tautosakos, Antikos

55 Rainer Maria Rilke, *Poezija. Die Gedichte*, sud. Sigitas Geda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, p. 168.

56 *Ibid.*, p. 169.

ir modernizmo intertekstai. Jų buvimas, mūsų manymu, ir susijęs su minėta Vakarų ir Rytų sintezės idėja. Geda, kurdamas aktyvų dialogą su Vakarų literatūra, pateikia itin svarbų tekstų sąveikos, žaismo aspektą. Okupacijos sąlygomis gyvenusiam poetui literatūra leido jausti bendrumą su Vakarų literatūros kūrėjais ir šitaip mėginti išsilaisvinti iš ideologinio cenzūros apribojimo. Jo europietišškai mąstysenai svarbus tęstinumo, istorinės atminties, spontaniškumo ir gaivališkuo aspektai, padedantys nutolti nuo sovietinio kultūrinio tapatumo.

Išvados

Straipsnyje naudodami intertekstualumo metodologiją aptarėme, kaip Gedos ir Aisčio kūryboje realizuojamas atvirumas Europos kultūrai, susiejant jį su pasipriešinimu okupacijai. Po atliktos analizės galime teigti, kad Lietuvos okupacijos metu buvo išsaugota europietiško mentaliteto ir poetikos tradicija. Nors mūsų pasirinktus poetus skyrė Berlyno siena, jie abu laikėsi tos pačios kultūrinio lietuvių tapatumo, kaip Vakarų ir Rytų sintezės, idėjos, abu sunkiai išgyveno dėl okupacijos, abu ieškojo užuovėjos geriausioje pasaulio literatūroje.

Aisčio kūrybos analizė atskleidė, kad europietiška tapatybė jo kūryboje ne tik pasirodo kaip bendrystės su kitais netekusiais namų ir tėvynės (tiek Lietuvos, tiek Europos) tema, bet ir yra kuriama ieškant universaliųjų intertekstų, kuriais būtų įmanoma išsakyti meilę prarastai tėvynei. Moters įvaizdžio interpretacija suartina Gedos ir Aisčio poeziją, nes joje aptinkame panašią romantinę moters, virstančios Visata, idėją. Analizė taip pat atskleidė Aisčio kūryboje pasirodanti nusivylimą pačia poezija. Aisčio ir Gedos poeziją suartina ir minėtoji poeto-pranašo tapatybė. Tik Aisčio eilėraštyje ją atrandame kaip skausmą netekus mylimosios, tačiau pažvelgę į Aisčio autokomentarus galime teigti, kad šis skausmas žymi ir savo vietos neatradusio poeto tragiką. O Gedos poetas-pranašas – gaivališkas, keičiantis pavidalus, triksteriškas personažas, kuriantis Lietuvą, o kartu ir civilizacijos pradžią. Gedai europietiškas egzistavo kaip būtinybė megzti ryšį su Vakarų literatūroje aptiktais „suokalbinių“ intertekstais. Jam ne tik buvo svarbu atkurti mitologinį pasaulio suvokimo modelį, saugoti istorinę (tragišką) Europos atmintį, bet ir kreipti skaitytojo vaizduotę universalios kultūrinio paveldo link ir taip pasipriešinti ideologiniam mąstymui.

Gauta 2022 03 16

Priimta 2022 05 30

Jonas Aistis' and Sigitas Geda's Notion of Open Cultural Identity: Between Universality and National Self-Preservation

Summary

In this article, author uses the theory of intertextuality to examine how the works of two Lithuanian poets, Jonas Aistis and Sigitas Geda, revised Western literary works during the Soviet era and what kind of European identity they conveyed by creating intertextual connections. Both poets during the Cold War looked for the ways to make vital links with Western literature and to continue to reflect on the relationship between Europeanness and Lithuanianness that had taken place in Lithuania before World War II. Aistis turned to the classical era that was popular in the interwar period, especially the myths of Medea, Orpheus and Eurydice, and the works of Edgar Allan Poe. Using intertexts, he reflected on the ideas of double homelessness (love for the lost Lithuania and Europe), post-catastrophic identity, and the painful disappointment with the diminished impact of his poetry. The ideas of national and European identity as a synthesis of the West and the East reflected in the works by Stasys Šalkauskis and Adomas Mickevičius, as well as Johann Wolfgang von Goethe's vision of the universality of world literature, were important in Geda's poetry. They were significant in creating authentic intertextual links with the works of Western literature (such as Ovid, Homer, Rainer Maria Rilke and Georg Trakl), in order to preserve the complex historical European experience and to provoke readers' self-consciousness in opposing the repressive Soviet regime.

Keywords: intertextuality, identity, Western literature, Jonas Aistis, Sigitas Geda.

LITERATŪRA

“First Steps”, *Yale University Art Gallery*, prieiga internete: <https://artgallery.yale.edu/collections/objects/52716> [žiūrėta 2021 08 06].

Aistis Jonas 1991. *Dievai ir smūkeliai; Apie laiką ir žmones; Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga.

Aistis Jonas 1935. *Intymios giesmės*, Kaunas: Sakalas.

- Aistis Jonas 2004. *Laiškai 1929–1973*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Aistis Jonas 1988. *Raštai. Poezija*, t. 1, red. Alfonsas Nyka-Niliūnas, Antanas Vaičiulaitis, Chicago: Ateities literatūros fondas.
- Brague Rémi 1999. *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, iš prancūzų k. vertė Regina Matuzevičiūtė, Kristina Kazakevičiūtė, Vilnius: Aidai.
- Gaidauskienė Nida 2018. *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Geda Sigita 1984. „Dvasiniai mūsų teatro horizontai“, *Kultūros barai*, nr. 6, p. 10–11.
- Geda Sigita 1985. „Georgas Traklis“, in: Georgas Traklis, *Eilėraščiai*, iš vokiečių k. vertė Sigita Geda, Vilnius: Vaga, p. 68–70.
- Geda Sigita 1988. „Jonas Aistis sugrįžta“, *Literatūra ir menas*, gruodžio 24, p. 4.
- Geda Sigita 1983. „Slaptieji sielų suokalbiai“, *Pergalė*, nr. 9, p. 142–147.
- Geda Sigita 1984. „Šiandienė lietuvių poezija: tendencijos ir problemos“, *Literatūra ir menas*, gegužės 5, p. 3–6.
- Geda Sigita 1977. *Mėnulio žiedai*, Vilnius: Vaga.
- Geda Sigita 1967. *Strazdas: poema*, Vilnius: Vaga.
- Genette Gérard 1997. *Palimpsests: Literature in the Second Degree*, translated by Channa Newman and Claude Doubinsky, Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Guillén Claudio 1993. *The Challenge of Comparative Literature*, translated by Cola Franzen, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press.
- Hutchinson Ben 2018. *Comparative Literature: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Jurgutienė Aušra 1998. „Mickevičius ir Lietuva: tautinio identiteto problema“, *Metai*, nr. 12, p. 69–81.
- Juvan Marko 2008. „Towards a History of Intertextuality in Literary and Culture Studies“, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, vol. 10, no. 3, p. 1–9, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1370>
- Juvan Marko 2008. *History and Poetics of Intertextuality*, translated by Timothy Pogačar, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press.
- Juvan Marko 2019. *Worlding a Peripheral Literature*, Singapore: Palgrave Macmillan.
- Keliuotis Juozas 1938. „A. Jakšto–Dambrausko ir J. A. Herbačiausko laiškai“, *Naujoji Romuva*, nr. 9, p. 224–228.
- Kmita Rimantas 2009. *Ištrūkimas iš fabriko. Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Mažiulis Antanas 1957. „Labai prislėgtas Jonas Aistis buvo...“, in: Jonas Aistis, *Kristaliniams kars- te*, Brooklyn: išleista prel. Pranciškaus M. Juro lėšomis, p. 2–3.
- Melnikova Irina 2016. *Literatūros (inter)medialumo strofos, arba Žodis ir vaizdas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Nastopka Kęstutis 1991. „Pakeliui su Sigitu Geda“, in: Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, p. 112–140.
- Parry Christoph 2010. “Zur literarischen Konstruktion europäischer Identitäten in einem inter- textuellen Raum”, *KCTOS: Wissen, Kreativität und Transformationen von Gesellschaften*, ed. Herbert Artl, Viena: INST, prieiga internete: https://www.inst.at/trans/17Nr/1-1/1-1_1_parry17.htm#_edn1 [žiūrėta 2022 02 17].

- Peluritytė-Tikuišienė Audinga 2014. „Pasaulio kūrimas kai kurių šiuolaikinių lietuvių ir lenkų poetų kūryboje nuo socrealizmo iki dabarties“, *Literatūra*, nr. 56 (1), p. 40–67.
- Rainer Maria Rilke 1996. *Poezija. Die Gedichte*, sud. Sigitas Geda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Šalkauskis Stasys 1995. *Raštai*, t. 4, parengė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Mintis.
- Šidlauskas Marijus 2013. „Kairiarankio kentauro pėdomis“, *Metai*, nr. 5–6, p. 126–133.
- Škulj Jola 2000. “Comparative Literature and Cultural Identity”, *CLC Web: Comparative Literature and Culture*, vol. 2, no. 4, p. 1–9, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1088>
- Švilpienė Dovilė 2005. „Išpažintinė J. Aisčio lyrika“, *Gimtasis žodis*, nr. 1, p.16–22.
- Traklis Georgas 1985. *Eilėraščiai*, iš vokiečių k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: Vaga.
- Tūtlytė Rita 2006. „Jono Aisčio eilėraščių paslaptis“, in: Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, p. 88–92.
- Vaičiulėnaitė-Kašelionienė Nijolė 2006. „Komparatyvistinė metodologija“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos studentams*, sud. Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, p. 325–348.
- Venclova Tomas 2000. *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*, Vilnius: Baltos lankos.